

Egy adalék Pázmányhoz és Kazinczyhoz*

Gyakran megesik, hogy egy tudós pályáját végigkíséri egyik első nagy témája, nevét mintegy összekötik azzal, ami néha zavaró lehet, de összességében azért igen megtisztelő. Bitskey tanár úr így van Pázmánnyal. Épp ezért, mikor a Kazinczy kéziratos hagyaték böngészése közben egy Pázmánnyal kapcsolatos feljegyzésre bukkantam, nem is volt kérdéses, hogy ezt dolgozom fel e tisztelgő kötet számára. Kazinczy és Pázmány összekapcsolódása egyébként különösen stílszerűnek látszik, hiszen a Kazinczy-életműkiadás annak a textológiai kutatócsoportnak a vállalkozása, amelynek Bitskey tanár úr volt évtizedeken át a vezetője.

1. A Kazinczy-feljegyzés

Az akadémiai kézirat-hagyatékban, a K 638/I. kötet 85b–86b. oldalain a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárról szóló feljegyzések között olvashatók az alábbi, Pázmányra vonatkozó sorok.

85b [utolsó szövegegység a lapon]

„XVI folio Kötetben Magyar Dolgok állanak, és ezek nagy részben Originális Leveli a' Királyoknak, Fejedelmeknek, 's Nagyoknak és Tudósoknak.

Cardinalis Pázmánynak kezét itt láttam először. Itt a' Bisterfeldét is.”

86a [a lap közepétől lefelé]

„Megígértem, hogy nem tudatom mindennel, leginkább nem pedig, hogy hol vettem: – Pázmány úgy viselé magát, hogy a' Magyar Nemzet ötet a' maga ellenségének nézheté. A' Catholicizmus miatt többet is teve mint kellett volna. Azonban a' mi időnkig jöve Pázmánynak egy levele nem tudom kihez, a' mellyben ez áll titkos betűkkel írva: Jó, hogy a' szomszédban van valamely szakálás fejedelem (a' Török); mert itt a' mi [86b] szakálunkat kitépnék (a' Németek.)

Pázmány Péter így írta nevét.

Copisáltam ezt sietve, de eléggé híven, Aug. 20dikán, midőn a' Bthecarius már indult a' Püspök (Rudnay Sándor) által tartandó Nagy Misére, hol Kánonok Dömével egy sorban követte a' sereget.”

---

* A tanulmány a Debreceni Egyetem TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007, valamint az OTKA K 81585 és az MTA TKI keretében készült.

[alatta egy kivágott laprészleten beragasztva:]

„Cardinalis Pazmany mk.
5 Jan. 1633 Érsek-Újváron.”¹

A jelen tisztázat korábban feltehetően a vegyes feljegyzéseket tartalmazó *Pandekták* egyik kötetének a része volt, ezt bizonyítja az eredeti oldalszámozás (124–126.), s az egységes írásmód, amely az új egységet a lapon belüli vízszintes vonallal jelöli, továbbá csak akkor teszi ki a verzóra az oldalszámot, ha új jegyzetegység következik, ilyenkor a vízszintes vonal a lapélen is szerepel. Az itt közölt Pázmány-jegyzet egy nagyobb egység része, amely az eredeti oldalszámozás szerint a 118–134. (a könyvtári oldalszámozás szerint a 82b–92b) oldalakon található. Kazinczy a *Pandekták* anyagát később több ízben újrendezte, ezért szakadhatott ki ez a feljegyzés is az eredeti helyéről. A jelen tisztázat egyidejű napi jegyzések alapján készült, Kazinczynak ugyanis az volt a szokása, hogy az eredeti jegyzeteket utóbb egybemásolta, s az eredetieket megsemmisítette.

Ezek a jegyzetek igen gyakran valamely későbbi mű részeivé vagy alapanyagává váltak. Ez esetben könnyen azonosítható, hogy az *Erdélyi levelek* egyik része használja fel e jegyzéseket (Károlyfehérvár, 1816. augusztus 19–20.). A kritikai kiadás műhelymunkálatai során e műnek tizennégy változatát sikerült azonosítani, s a közlésre kiválasztottakban is lényegi eltéréseket mutat a Pázmányra vonatkozó részlet.² A legrészletesebben egy 1816–17 körül keletkezett változatban található meg a történet:

„XVI. folio Kötetben Magyar Dolgok állanak, és ezek nagy részben eredeti Levelei a' Királyoknak, Erdélyi Fejedelmeknek, Nagyoknak és Tudósoknak. Rázni kezdte a' hideg midőn ezeket megpillantottam, és ha ezek eladók volnának, 's engem egy Tündér gazdaggá tenne, e' kincs enyém volna, ha értte birtokomnak felét oda kellene is adnom. Cardinális Pázmánynak kezét itt láttam először, 's Bibliothecárius Úr megengedte, hogy holnap, velint és olmot hozván, lemásoljam.”³

A *Pályám emlékezetébe* szánt, 1823 körül keletkezett változatban ugyanez tömörebben olvasható:

„Mi itt minden egyéb azon XVI. fólio Kötethez, melly az Erdély' Fejedelminek 's más Uralkodóknak, Ministereknek, Generálisoknak, Tudósoknak tulajdon kezekkel írt vagy neveik aláírásával jegyes leveleiket foglalja magában. Itt láték többeket Cardinális Pázmánytól, tulajdon sebes kezével írva 's magyar nyelven. Bírja a' Bibliothéca' tintatartóját, porzóját, tányérostul.”⁴

¹ A dátum világosabb színű tintával írva, de a rag (-on) ugyanazzal a sötétebb tintával van hozzátoldva, mint amivel Pázmány neve szerepel, vagy amivel a fölötte lévő jegyzet írva van (ez nem dönthető el bizonyosan, csak a világosabb tintaszín karakteresen eltérő).

² A kritikai kiadás vonatkozó kötetét Szabó Ágnes rendezte sajtó alá, a szövegeket az ő szívésségéből használhattam, köszönet érte.

³ MTAk. Földrajz 4r. 3., 107a. A másnapi találkozás és az utána következő mise részletes leírása a 110b–112b. oldalakon található, de a kézírás lemásolását, illetve a titkosírást nem említi.

⁴ MTAk. M. Irod. Levelezés 4-r. 52/II., 279b. A Toldy-féle kiadás alapjául is szolgáló 1830–31 körüli, cenzúrázott kézirat is lényegében ezt a változatot tartalmazza (MTAk. M. Irod. Levelezés 4-r. 52/III., 163–164.).

Az *Utazások* részeként keletkezett, 1830 körüli változat ehhez képest egy megjegyzéssel bővebb, ugyanakkor ez a korai feljegyzés egy gondolatára vezethető vissza, ahhoz képest viszont tömörebb:

„Mi itt minden egyéb azon XVI fólio-kötethez, mely az Uralkodóknak, Fejedelmeknek, Generálisoknak, Tudósoknak tulajdon kezekkel írt vagy neveik' aláírásával jegyes leveleiket foglalja magában! – Itt láték többeket Cardinal Pázmánytól, tulajdon sebes kezével írva, 's magyar nyelven, 's volt olyan közöttök, mellyen mosolyogtam is, de forró tisztelettel, 's felejtém, hogy felekeztemet nyomta, még pedig kegyetlenségekkel is. Itt áll tinta- 's por-tartója is tányérostúl.”⁵

A feljegyzéshez e változatok közül az első áll a legközelebb. Kazinczy itt említi Pázmány aláírását, de ez a későbbi változatokból kimarad, helyette a tárgyi emlékek kerülnek szóba. A titkosírással készült levél viszont egyik változatban sem bukkan fel, nem is beszélve annak a feljegyzésben idézett tartalmáról, csak általában utal a Pázmány-levelekre. Az itt utolsóként idézett változat egy Pázmányra vonatkozó megjegyzéssel gazdagabb a többihez képest.

2. A Pázmány-levél

Mielőtt e különbségek értelmezésére térnénk, célszerű megvizsgálni, milyen Pázmány-levélre is utal Kazinczy, hiszen láttuk, a szövegeltérések éppen e körül adódnak. Nos, bocsássuk előre, a levelet nem sikerült azonosítani, a legrészletesebb levelezés-kiadásokban nincs benne, s az újabb szakirodalomban sem találtam rá utalást.⁶ Először is a jegyzetben szereplő 1633. január 5-i levélben kerestem, de az nem tartalmazott a feljegyzésben foglaltakkal azonosítható részletet, noha témája igen hasonló. E levélnél problémát jelent az is, hogy Hanuy Ferenc kiadása kolozsvári forrást jelöl meg,⁷ Kazinczy viszont Gyulafehérváron látta, de persze száz év alatt át is kerülhetett egyik helyről a másikra. Ezt követően az I. Rákóczi Györggyel folytatott levelezést tekintetem át, hiszen az is feltételezhető, hogy a Kazinczy által kijegyzett dátum nem feltétlenül az idézett levél dátuma. Vannak igen hasonló megállapítást tartalmazó levelek, pl. az 1634. március 21-i levél,⁸ de szövegszerű azonosságot nem lehet megállapítani. Külön figyelemmel megnéztem a titkosírással készült leveleket,⁹ de nyomra nem sikerült bukkanni. Esetleg azt tekinthetjük nyomnak, hogy létezik olyan levél, amelyhez titkosírással készült melléklet van csatolva, amelyből nem derül ki, kihez és mikor íródott.¹⁰ Ennek analógiájára esetleg feltételezhetjük azt is, hogy a Kazinczy által idézett, titkosírással készült levél is valójában egy ilyen melléklet volt. Mintha ezt erősítené Kazinczy vonatkozó megjegyzése is („Pázmánynak egy levele nem tudom kihez”). Persze ebben az esetben nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy Kazinczy téved, s itt valójában nem Pázmány-levélről van szó, hiszen a titkosírás számokra épült. Összegezve, mindezek

⁵ MTAK. M. Irod. Levelezés 4-r. 52/II., 138.

⁶ Nem lévén Pázmány-filológus, a kritikai kiadás szerkesztőjéhez, Hargittay Emilhez fordultam, aki megerősítette, hogy a levél nincs benne az elérhető kiadásokban és szakirodalmi hivatkozásokban. Segítségét, a cikk megírásához adott értékes szempontjait ezúton is nagyon köszönöm.

⁷ *Pázmány Péter összegyűjtött levelei*, kiad. HANUY Ferenc, II, Bp., Magyar Királyi Tudomány-Egyetemi Nyomda, 1911, 388.

⁸ *Uo.*, 470–471.

⁹ *Rejtelmes levelek első Rákóczy György korából*, megfejtette és közli ÖTVÖS Ágoston, Kolozsvár, a Királyi főtanoda betűivel, 1848.

¹⁰ 1634. szeptember 11., *Pázmány Péter összegyűjtött... i. m.*, 501–503.

alapján felvethető az a lehetőség, hogy talán egy eddig ismeretlen Pázmány-levéltre vagy levélmel-
lékltre vonatkozik Kazinczy utalása. Ennek a jelentősége igazából az utalás tartalmában van,
amely olyan kérdésre vonatkozik, amely régóta a Pázmány-szakirodalom érdeklődésének a hom-
lokterében áll: Pázmány Erdély-politikája,¹¹ továbbá Kazinczy szempontjából sem tűnik érdekte-
lennek.

3. A Kazinczy-feljegyzés kontextusai

Az *Erdélyi levelek* szövegváltozataiból, láttuk, következetesen kimaradt a titkosírástól levélre
vonatkozó részlet, viszont egy helyen Pázmány harcos katolicizmusát bíráló mondattal bővült a
szöveg, amely visszavezethető a kéziratos feljegyzésre. Ha a Kazinczy-életműben keresünk ehhez
értelmezői kontextust, akkor először célszerű (a feljegyzés dátumával majd egykorú) egyik leve-
lének megjegyzésével számot vetni.

„A' Kézírások közzül leginkább irigylettem azon XVI. kötet foliót, mellyben Card. Pázmánynak
Leveli állanak a' Királyokhoz 's Erdélyi Fejedelmekhez. Azokban egy helyt *rendes* van.”¹²

Az utolsó mondat és annak aláhúzott szava jelentőségteljes elhallgatás, olyan dolgot jelöl,
amit levélben leírni nem lehet. Ez teljes mértékben összhangban áll a feljegyzés bevezető mon-
datával: „Megígértem, hogy nem tudatom mindennel, leginkább nem pedig, hogy hol vettem: –”.
Vagyis a török–német viszonylatban megfogalmazottaknak a németekre vonatkozó része Ka-
zinczy (és a gyulafehérvári könyvtáros, Cseresznyés András) megítélése szerint titkolnivaló,
ahogy az volt a titkosírást használó Pázmány és I. Rákóczi György idejében is.

Már az is izgalmas kérdés, hogyan jutott Kazinczy a titkosírástól levél, s éppen ezen levél is-
meretébe, hiszen sem az nem tehető fel, hogy az adott rövid idő alatti böngészés során akadt rá,
sem az, hogy ismerte a titkosírást, netán helyben megfejtette. Csak az tűnik életszerű magyarázat-
nak, hogy a könyvtáros éppen ezt mutatta meg neki, felfedvén a titkos jelek értelmét. Ezzel a
magyarázattal csak az lehet a baj, hogy egy ilyen bizalmas információt egy átutazóval vajon miért
oszt meg egy könyvtáros. A választ talán az jelenti, hogy Kazinczy nem *egy* átutazó volt, hanem
komoly referenciával rendelkező személy, báró Jósika János főispán személyes ajánlásával érke-
zett a Batthyány-könyvtárba.¹³

A Pázmány-levél politikailag kényes, és ezért aktuálisan is titkolnivaló mozzanata azonban
csak az egyik érdekes vonatkozása Kazinczy feljegyzésének, a másik vonatkozás Kazinczy
Pázmány-értékelése. Leveliben sokszor emlegeti Pázmányt, s általában a nyelv és kultúra vonat-
kozásában, s ilyenkor tisztelettel. Többször megpendíti azonban harcos katolicizmusát, olyan
elmarasztaló hangütéssel, ahogy a feljegyzésben és az *Erdélyi levelek* egyik változatában is olvasha-
tó. E helyen azonban nem maga az elmarasztalás az érdekes, (amely egy reformátustól nem is
annyira meglepő), hanem az utána következő *azonban*, amely bevezeti a titkosírástól levél felidé-
zését a feljegyzésben. Ezzel ugyanis ellentétet épít ki: az elítélendő harcos katolicizmus szembe
állítódik a levél németeket bíráló hangütésével, s így egy más összefüggésben, mintegy azonos

¹¹ Vö. TÓTH Gábor, *Kemény János történeti szavabibetősége*, Aetas, 2006, 2. sz., 219–231 (főleg: 227–230).

¹² Teleki Sámuelhez, 1816. október 11., *KazLev*, XXII, 328.

¹³ Ezt maga írja meg az *Erdélyi levelek* egyik változatában: „Ma reggel oly korán menék-el Bibliothecárius
Cseresznyés Úrhoz, hogy pirultam volna tettemért, ha ahhoz nem lehetett volna bíznom, hogy érette
még szeretni fog, és ha Báró Jósika Jánosnak csak szóval hozott ajánlása alkalmatlankodásomért nem
volt volna elég mentség.” (MTAK. Földrajz 4r. 3., 110b.)

oldalán találja magát Pázmánnyal. Ez a Kazinczynál így felépülő ellentét Pázmány megítélésében explicit kifejtést is kap egy másik kéziratos megjegyzésében. Az akadémiai kézirat-hagyaték K 633/III. kötetének 178a. lapján egy német nyelvű, Pázmányra vonatkozó könyvkijegyzésnek ezt a címet adta Kazinczy:

„Pázmány Péter, ha hazafi volt e?”

A kijegyzés és a rá vonatkozó saját megjegyzése elé utólag pici betűkkel a következőket szúrta be, a cím alá közvetlenül:

„bizonyosan. Lássd a' Kemény Autobiogr. Ruminál II. 144, 323, T. III. p. 72.
_____de a' Papistaság jutván eszébe, akkor etc.”

A harcos katolicizmusa miatt elmarasztalt Pázmány a felekezetiégtől elválasztott másik összefüggésben hazafiként tűnik fel, s az idézett titkosírással levél is ennek bizonyítékát jelenti, s ez az, ami aktuálisan sem tűnik publikusnak Kazinczy számára 1816-ban.

Ez utóbbi levél utalása azonban visszavezet minket a Pázmány nézetei körüli vitához, hiszen látható, hogy Kazinczy itt éppen Kemény önéletírására utal, melynek szavahihetősége körül kérdések vannak Pázmány politikai nézetei kapcsán. Kemény sokat idézett emlékezése így hangzik:

„Az említett Pázmány mondja vala egykor nála létemben: Átkozott ember volna, ki titeket arra kisztetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugoldozzatok, míg Isten az kereszténységen másképpen nem könyörül; mert ti azoknak torkokban laktok: oda annakokáért adjátok meg, az mivel tartoztok; ide tartasz csak jó correspondentiát, mert itt keresztény fejedelemmel van dolgotok, tudniillik római császárral, adományok nem kell; az törököt töltsétek adományokkal; mert noha im látod, édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekintetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császáruk előtt, de csak addig durál az az német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floreálni, azontúl mindjárt contemptusban jutván, gallérink alá pökik az német, akár pap, barát vagy akárki légyen.”¹⁴

A vita tárgya az, hogy a Kemény-önéletírásban foglaltakat mondhatta-e Pázmány, vagyis beillik-e ez politikai koncepciójába, tehát a Kemény-szöveg hitelessége a pázmányi koncepcióról kialakított felfogások szerint ítéltetik meg.¹⁵ Éppen ezért lehet jelentősége minden adatnak, amely e koncepció megítéléséhez adalékot szolgáltat. A jelen Kazinczy-feljegyzés ilyen adatot rejt magában, ezért lehet érdekes a Pázmány-kutatás számára. Az is igaz azonban, hogy a feltárt adatok alapján inkább csak kérdések fogalmazhatóak meg ezzel kapcsolatban, mintsem állítások. Talán a kérdésekre a válaszokat éppen Bitskey tanár úr fogja megadni.

¹⁴ *Kemény János erdélyi fejedelem önéletírása*, kiad. SZALAY László, Pest, Heckenast Gusztáv, 1856, 148–148. A Kemény-önéletírást Romy Károly György adta ki először 1816-ban, másolatból, Kazinczy erre a kiadásra hivatkozik. Szalay László az eredeti kéziratból rendezte sajtó alá, a későbbi kiadások ezen alapulnak, mert az autográf időközben elveszett.

¹⁵ Vö. ehhez Tóth Gábor szakirodalmi áttekintését: *i. m.*, 228. A Pázmány-levelezésből is gilyűjti a vonatkozó leveleket, de a Kazinczy-feljegyzésben említettéről ő sem tud.